

(Klasik Türk Şiirinden Örneklerle) SARAY VE SULTAN:

2) SULTAN

Palace and Sultan (With Examples From Classical Turkish Poetry):

2) Sultan

Sabahattin KÜÇÜK¹

¹ Prof. Dr., skucuk3258@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4167-3087

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.12.2021
Kabul/Accepted: 31.01.2022

DOI:10.20322/littera.1037270

Anahtar Kelimeler

sultan, saray, merkez, tanrısal güç, adalet.

ÖZ

Ontolojik anlamda simgesel niteliğe sahip olan sultan, tahtında oturduğu sürece elinde tuttuğu güç ve imkânlar sayesinde, ilk düşüşle birlikte yitirilen ilk durumu (yeryüzü cenneti) yeniden oluşturarak insanların Yaratıcı İlke ile olan doğal bağını tekrar kurmakla yükümlüdür. Zihinsel aydınlanma sürecini tamamlamış bir sultan, mutlak iradeye tam bağlılık bilinciyle sahip olduğu güç ve imkânların kendinden değil, tanrısal kaynaktan geldiğini unutmayarak halkına karşı merhametli, adil ve cömert davranır. Çünkü, kendi izzet ve ikbalinden çok, halkının refah, huzur ve mutluluğu için gayret gösteren bilge hükümdarın biricik amacı 'altın çağ'ı yakalamak olmalıdır.

Dünyanın merkezi ve kozmik varoluş hiyerarşisinin en önemli evrelerinden sayılan saray figürü, 'göğün direği', yani yer ile göğü birleştiren manevi direk olma özelliğini yitirdiği (adalet, özgürlük, hak, hukuk vb. değerlerin ortadan kalktığı) durumlarda, toplum hem kaosa sürüklenir hem de insanların manevi değerlere olan inanç, bağlılık ve güveni temelinden sarsılır. Bu bağlamda, sultan konumunda olan iktidar sahibi, olumsuz ve zararlı uygulamalarıyla 'âlemin göbek bağı'nı, yani Yaratıcı İlkeyle arasındaki ilişkiyi keserek tanrısal imkân ve lütufları toplum yararına değil de kendi ikbal ve çıkarları için kullanmak suretiyle doğal düzene, mutlak iradeye karşı gelmiş sayılır ki böyle bir kişi, anlamsal boyutta artık bir ölüden farkıdır.

ABSTRACT

Considered symbolic ontologically, a sultan is responsible with reconstructing the primary condition (heaven on earth) which was lost after the first fall to re-establish humans' connection with the Creative Principle, utilizing the power and facilities he holds as long as his rule. A sultan who has completed his process of mental enlightenment rules his subjects mercifully, fair, generously as he remembers that his power and facilities rising from the complete submission to absolute will do not originate from himself but actually from divinity. It is because the ultimate goal for the wise rulers who work for his people's wellbeing, peace, and happiness rather than his own dignity and fortune must be to reach "the golden age".

The palace figure is considered as the center of the world and one of the most significant stages of cosmic existential hierarchy. When he loses his function as "the pillar of heaven", the spiritual support that connects earth and heaven, the society races towards chaos and people's beliefs, devotion, and trust in spiritual values are threatened fundamentally. In this regard, when power holders who act in place of sultans use their facilities and favours, with their negative and deleterious actions, for their own sake instead of their people's benefit and fortune, they sever the world's funicle with the Creative Principle and are considered acting against the nature and absolute will; thus, they are semantically as good as dead.

Keywords

sultan, palace, central, divine power, justice.

Atf/Citation: Küçük, S. (2021), "(Klasik Türk Şiirinden Örneklerle) SARAY VE SULTAN: 2) SULTAN", *Littera Turca*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/1, 193-202.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sabahattin KÜÇÜK, skucuk3258@gmail.com

GİRİŞ

Ontolojik açıdan, ruhun görüngüsü veya dış gerçekliklere yansımaları (dışa vurum) anlamında insan sembolik bir varlıktır. Diğer söylemlerle, doğal ve kültürel varlık formları, ruhun dış vurumu biçiminde tezahür eder. Bu bağlamda insan, gerçek bir sembol niteliği gösterir; yani salt özgürlük demek olan ruhun, kendini belli ettiği şey ancak simgesel varlık niteliği taşıyabilir. Dolayısıyla, sultan figürünün de sembolik bir varlık niteliği gösterdiğinden söz etmek pekâlâ mümkündür. Çünkü, hükümdar/kral, fenomenler dünyasında bulunan tüm üstün niteliklerin, varlığında sentez edilmesiyle evrensel kimlik kazanmış bir modelin temsilcisidir. Farklı deyişle, sözü edilen simgesel figür, bilinç dışında korunan yüce hakikatlerin, görüngülere aktarılmasıyla beliren kozmik birlik ve bütünlüğün biricik örneğini sunar. Bu cümleden, özellikle klasik dönem Türk şairlerinin tasvir ettiği gerçek sultan tipi, aslında bilinç dışında kodlanmış evrensel insan imge ve temalarının, somut bir varlıkta (zamanın sultanı) tezahüründen başka bir şey değildir. Zira, belirtildiği gibi, insanın kendi sembolik bir unsurdur. Yer yer dünyevi zamana dönerek tahtında oturan mevcut sultana gönderme yapsa da şairin esas amacı, onun kişiliğinde ideal hükümdar modelinin niteliklerini ortaya koymaktır. Bu durum ideal sevgili için de aynıyla geçerlidir.

Sarayda ikamet eden sultan/kral; inisiyatif anlamında gök ile yer arasındaki manevi bağın kopmasına neden olan ilk hatanın (asli düşüş) oluşturduğu boşluğu dolduran, kopmuş olan bu kozmik bağ tekrar kuran veya yitirilmiş yeryüzü cennetini yeniden inşa eden simge varlık niteliğine sahiptir (Eliade 1992: 20). Şairin saraya, aşkın da sevgilinin semtine (kûy-ı yâr) ulaşma isteğini, şu veya bu sebebe bağlamak yerine bilinç dışındaki ilk imgenin (kök örnek) fenomenlerle uyarılması sonucunda bilinç düzeyine taşınarak dış gerçekliklere yansıtılması biçiminde değerlendirmek hiç de yanlış olmayacaktır. Çünkü saray, tapınak veya sevgilinin mekânı, *aşkın* olana ulaşmanın merkezleridir. Bu açıklamalar ekseninde denilebilir ki şairler (ör. klasik dönem Türk şairleri) sadece zamanın padişahını övmekle yetinmemiş, özellikle onun kişiliğinde ideal ve evrensel varlığın vasıflarını dile getirmeye çalışmışlardır. Unutulmamalıdır ki sanatçının, methettiği kişiyi olduğu gibi anlatma zorunluluğu yoktur; ayrıca, halkının nabzını tutan biri olarak da toplumun istek ve beklentilerinin yanı sıra kendi ruh ve vicdanında derin etkiler yaratan olay ve olguları bir tarihçi gibi değil, bir sanatkar kimliğiyle anlatır.

Kralın atanması veya sultanın tahta çıkışı, manevi anlamda onların yüce âlemlere yükselişlerini imgeler. Diğer söyleyişle, tahta çıkış seremonisi (cülus) aslında semavi bir yükselişe işaret eder (Gündüz 1996: 30-31). Kadim toplumlarda, kralın tahta çıkması, varlık dünyasından manevi âlem boyutuna yücelişi (tanrısal güçle temas) ifade etmesi yanında, sarayın da duyular dünyası ile metafiziksel âlem veya yer ile gök arasında bir bağ oluşturduğu fikrini içerir. Padişahın cülusu, tüm evrene yeni ve canlı bir hayat tarzı sunar; zira, her varoluş, ontolojik açıdan evrenin yeniden doğumu, yeniden düzenlenmesi anlamına gelir. Şair Bakî, II. Selim'in tahta çıkışı üzerine söylediği kasidesinin üçüncü beytinde sultanı, tanrısal nurlarla yer ve göğü manevi aydınlığa

kavuşturan ve aynı zamanda aralarında kopmuş olan manevi bağı yeniden kuran bir güneş imgesiyle tasvir etmiştir:

Beşâretler zemîne âsmânın gözleri aydın

Cihânı rûşen itdi pertev-i envâr-ı Yezdânî

(Küçük 1994: 16)

Eski Türklerde hükümdar; Tanrı tarafından gönderilen bir elçi, O'nun temsilcisi, benzeri veya gölgesi kabul edilirdi. Uygur Tarlag yazıtının ikinci satırındaki "Tanrı tarafından halkıma gönderildim" ibaresinden anlaşıldığı üzere, hükümdar kendine ulviyet yakıştırmaktadır. Ancak, tanrısal irade olmadan hükümdarlar var olamazlar; çünkü onlar, Tanrı'dan gelir ve O'nun tarafından atanırlar. Erdemlilikten daha çok evrensel birlik ve bütünlüğü temsil etmeleri sebebiyle kendilerinden, Tanrı'nın bahsettiği *bilgelikle* davranmaları beklenir. Türk hakanlarının bu düşünce ekseninde yaptıkları işler ve özellikle de dinsel anlamdaki savaşlarda asıl amaçları, totemizme, çoktanrılı inanç ve düşüncelere karşı çıkarak Yaradan'ın birliğine ve kozmik barışa duydukları derin istek ve sevgilerinden kaynaklanır. Tanrısal güçle dolaylı olarak donatılan hakan, O'nunla uyum hâlinde hareket etmek zorundadır. Eski Türkler, İslâm dinini kabulden sonra da hükümdarın lütuf, emir ve yasakları Tanrı'dan aldıklarına dair inançlarını sürdürmüşlerdir. Bu durum geleneksel anlayış ve kültürün kesintiye uğramadan sürdüğüne işaret etmektedir.

Kadim kültürlerde, kralın/hakanın doğum hadisesinin gökte meydana geldiği düşüncesi hâkimdir. Daha açık anlatımla, her yaratılanın hem yeryüzünde bir varlığı hem de bu varlığın gökyüzünde bir arketipi mevcuttur¹. Fakat Türklerde hükümdarın tanrı gibi "ezeliyet"e sahip olduğu fikri yer almaz. Hakan, diğer varlıklar gibi Tanrı tarafından yaratılmış olmakla birlikte, yaratılışının tanrısal bir mahiyette olduğunu; bu niteliğin, kendinde bulunan ezeli bir cevherden değil, ancak O'nun kendisini özel surette yaratmasından, yani gökte oluşturmasından ileri geldiğine inanır. Bundan ötürü Tanrı'yı minnet ve şükranla yâd eder. Dolayısıyla, İslâmî öğretilere de uygun olarak kendini, ezeli yaratıcı Tanrı dışındaki yer ve gökte bulunan pek çok ilâhî lütfâ mazhar olmuş varlıklardan biri sayar. Böylece, Yaradan'ın yeryüzündeki temsilcisi olan hakan, Türk halkının refahı için hükümdar olarak yeryüzüne gönderilmiştir (Kaydu 1978: 97). Türk ulusunun da bu düşünceyi aynen kabul ettiğini, hakandan tanrısal adalet ve lütuf beklediğini kaynaklardan öğrenmek mümkündür. Şair Nef'î, zarif hayal ve benzetmelerle süslediği şu beytinde, sultanın göksel değerlere sahip makro kozmik nitelikte biri olduğu konusuna değinmiştir:

Ol şeh ki seyre çıksa yanınca götürmeğe

Çarh âfitâba tığ u hilâle kemân virür

(Akkuş 1993: 57)

Sultanın/kralın kutlu bir varlık oluşu bütün eski toplumlarda ortak bir inanç ve kabuldür. Bu cümleden eski Türklerde olduğu gibi, Müslüman Türk toplumlarında da hükümdarın yüceliği önemli bir husustur. Yusuf

Hashacib'in Tavgaç Buğra Han hakkında söylediği kasidede Hakan'ın değer ve meziyetleri, klasik dönem şairlerinininkine göre daha az sanatlı, ancak oldukça realist tasvirlerle anlatılmıştır; dolayısıyla, bu tarz, dönem anlayışının esere yansımaları şeklinde görülmelidir (Arat 1979: 23).

Önceden de belirtildiği üzere, geleneksel öğretilerde, bütün insani değer ve niteliklerin, ideal varlık olarak kabul edilen kralda/sultanda toplandığı fikri müşterektir. Hâliyle, anılan figür, fiziksel ve ruhsal tüm güzellik ve üstünlüklerin sentetik bir örneği sayılır. Sadece kendi değil ona ait her şey, bu yücelik ve değerlilik sınırları içerisinde yer almaktadır. Evrensel bir kimlik sahibi olarak sultan, bilhassa, Müslümanlar arasında Tanrı'nın yeryüzündeki 'gölgesi' kabul edilmiştir; zira, varlığında tanrısal tecellilerin bir kısmını yansıttığı inancı hâkimdir. Ontolojik mahiyette simgesel niteliği haiz olan bu figür, evrendeki tanrısal tecellilerin zıtlıklarını aşarak onları varlığında birleştiren 'kozmetik varlık' simgesini yansıtır. Bu yüzden, İslâmî anlamda "halife-i rûy-ı zemin" veya Allah'ın yeryüzündeki 'aynası/gölgesi' (zıllullah) olarak nitelendirilmiştir:

Bâkî cemâl-i pâdişeh-i dil-pezîri gör

Mir'ât-ı sun'-ı Hazret-i Hayy-i Kadîr'i gör

(Küçük 1994: 79)

Sâye-i lutf-ı Hudâ Hazret-i Sultân Ahmed

Ki Ferîdûn u Sikender olamaz derbânı

(Akkuş 1993: 52)

Cemşîd-i ayş u işret ü Dârâ-yı dâr u gîr

Kisrî-i adl u re'fet ü İskender-i zamân

(Küçük 1994: 4)

O hudâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret kim

Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî

(Akkuş 1993: 52)

Şiirlerden anlaşılacağı gibi, doğrudan dönemin sultanını övmekten çok, ideal/gerçek bir sultanda olması gereken nitelikler (cesaret, kahramanlık, adalet, bilgelik, cömertlik vs.) bileşimli olarak bir kişide toplanmış hâldedir. İkinci beyitte şair Nefî, Allah'ın gölgesi şeklinde nitelediği Sultan I. Ahmet'i kahramanlık ve savaşta hünere ve başarılarıyla ünlenmiş iki mitolojik şahsiyetten (Feridun ve İskender) bile üstün tutmuştur. Aslında, kralın/sultanın kahramanlığı, geleneksel öğretilerdeki ilk mitosa dönük düşüncenin izlerini taşımaktadır (Eliade 1994: 50). Beyitlerdeki ifade tarzları, tarihsellik anlayışını ilga ederek veya ortadan kaldırarak mitolojik anlatım özelliğine yaklaşır. Söz konusu anlatım biçimi, dünyevi zamanı geri döndürmeler şeklinde bir yandan tarihselliğin insan ruhu üzerindeki ağır baskısına son vererek sanatlara daha özgür, daha geniş söyleyiş alanları yaratırken öte taraftan da sanatkârın kabiliyet ve maharetini rahatça gösterebilme imkânı sağlamaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman vafında söylenmiş olan bir kasideden alınan üçüncü beyitte Bakî, sultanı, işret meclisinin Cemşit'i, savaş ve kavganın Dara'sı, adalet ve merhametin Kisra'sı (Nuşirevan), zamanın İskender'i gibi farklı yetenek ve meziyetleri kişiliğinde birleştirmiş biri olarak anlatmaktadır. Dördüncü beyitte ise, Asrısaaadet'in iki seçkin şahsiyeti (Ömer ve Ali) cesaret, adalet, yüksek ahlak ve bilgelikleriyle sultan için teşbih unsuru olarak seçilmiştir. Görüldüğü üzere, anılan tarihî kişilerdeki farklı nitelikler, o dönem padişahının şahsında sentezlenerek ideal sultana gönderme yapılmış veya şairin bilinç dışının derinliklerinde bulunan gerçek sultan imgesinin nitelikleri zamanın hükümdarına aktarılmıştır. Klasik Türk şiirinde bu konuya dair pek çok örnek mevcuttur. Örneğin, aşağıdaki mısralarda saltanat makamının güneşi olarak nitelenen hükümdar, ülkenin en mahir at binen kişisi olması yanında, Cem gibi lütuf meclisleri kuran, Hâtem (Hâtem-i Tâî) benzeri cömertlik ve izzet gibi üstün özelliklerinden ötürü bütün halkın övgüye layık gördüğü biri olarak da tarif edilmektedir:

Ol âfitâb-ı saltanat ol şeh-süvâr-ı memleket

Cem-bezm ü Hâtem-mekremet memdûh-ı esnâf-ı ümem

(Akkuş 1993: 95)

Nef'i, Sultan IV. Murad vafında söylediği kasidesinde yer alan şu beytinde hükümdarı, tanrısal kaynaklı lütuf ve cömertliği bakımından öne çıkarmaktadır:

O şehenşâh-ı direm-pâş-ı kerem-güster kim

Bir eli bahr-i sehâdır bir eli ebr-i atâ

(Akkuş 1993: 103)

Sultanın iki elinden biri yeryüzü, diğeri de gökyüzü nimetlerini tutmuştur. Beyitte, kozmogonik çevrime gönderme yapılmakta ve iniş ile yükseliş yaylarının birleştiği noktada övülen kişi, yani sultan simgesel bir varlık olarak yer almaktadır. Böylece, gök ile yerin birliği imgesi de açığa çıkmaktadır. Bir başka beyitte sultan; gayet hünerli, sağlam iman sahibi, gönül ehli, ilim ve edebiyattan anlayan, güzel yazan, fasih (açık ve düzgün konuşan) biri olarak nitelendirilir:

Hidv-i pür-hüner Sultân Murâd ol şâh-ı dîn-perver

Ki hem ehl-i dil ü hem hoş-nüvîs ü hem suhanverdir

(Akkuş 1993: 109)

Bu açıklamalardan çıkan sonuca göre, beyitlerde anlatılan sultan karakteri, herhangi biri olmaktan çok, övülen kişi üzerinden bütün üstünlük değerlerini kendinde toplayan evrensel bir kimliği temsil etmektedir.

Allah'ın gölgesi veya halifesi, hatta aynası mesabesinde görülen hükümdarın ikamet ettiği saray, ilâhî feyizlerin sürekli yöneldiği yüce bir mekândır. Bu cümleden, saraylarda doğan sultanlar gayet kıymetli kimselerdir.

Esasında, saraya bu değeri kazandıran sultanın kendidir. Dolayısıyla saray, mahiyeti itibariyle tanrısal nitelik taşır; çünkü, içinde bulunan sultan, kozmik gerçekliği mikro kozmik düzeyde (Tanrı'nın gölgesi, halifesi vb.) yansıtan varlıktır. Mekânsal planda bu gerçekliği aksettirmesi sebebiyle saray da oldukça değerlidir; diğer anlatımla, sultanın cazibesinden ötürü her şeyin etrafında döndüğü aydınlık ve bereket alanıdır (Küçük 2021: 1416-1426). Bu anlayışa göre ideal sultan, aslı saflığı/fitratı temsil eder:

Hemân âyîne-i sırr-ı Hudâdır tab'-ı şâhâne

Müberrâ gill u gışdan kalbi sâf u sâde sultânî

(Küçük 1994: 35)

Kalbi, tanrısal sırları, gerçek bilgileri olduğu şekliyle yansıtan parlak bir ayna gibi olan sultan, çoğu kez Güneş'e benzetilir. Sultanın değer ve övgüsünü konu alan şiir metinlerinde (bilhassa methiye bölümleri) güneş simgesinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz anlatımlarda -üstü örtük de olsa- onun evrensel kimliğine, sembolik özelliğine işaret edilir. Dolayısıyla, sarayın yüceliğini ifade konusunda gökyüzü ile Güneş ışığının rolü büyüktür. Aşağıdaki mısralarda görüleceği üzere, kozmik ve tanrısal birliğin dünyevi düzende temsili sayılan saray istiaresi, sultanın Güneş'e veya Güneş'in sultana şeklinde karşılıklı teşbihlerin temelini oluşturan değer ve öneme gönderme yapar:

Taht urup tâk-ı felekde husrev-i hâver güneş

Geydi nârencî kabâ urundı nûr efser güneş

(Şentürk 1994: 3)

Husrev-i rûy-ı zemîn dirsem ne fahr olsun sana

K'âsmân-ı kasr-ı kadründe oldı hâk-i der güneş

(Şentürk 1994: 42)

Varlığın birliği ilkesi uyarınca, tabiatta insanı görme tarzına örnek teşkil eden ilk beyitte, feleğin saray olarak imgenemesinin yanı sıra, Güneş-taç benzerliği temelinde -mürsel mecaz yoluyla- sultanın, manevi aydınlık merkezi şeklinde düşünülmesinin de payı büyüktür. Fazla olarak telmih sanatıyla efsanevi İran hükümdarı Cem'e (Cemşit) gönderme yapıldığı da söylenebilir. Bununla beraber, sultanın, sonsuz kudret sahibi Mutlak Kadir olan Allah'tan aldığı güç ve imkânları yeryüzüne dağıtması hususu, yine Güneş sembolüyle anlatılmaktadır (Abraham 1997: 54). İkinci beyitte gerek sultan ve gerekse oturduğu kasır/saray, dördüncü kat gökte bulunduğu inanılan Güneş'ten daha üstün tutularak övülmüştür. Yine, aşağıdaki mısralarda da evrensel kimlik taşıyan hükümdarın yüceliği, aynı tarzda ifade edilmektedir:

Nûr-ı çeşm-i âlem ü çeşm ü çerâğ-ı kâ'inât

Sensin ey şeh kim yüzün nûrundan umar fer güneş

(Şentürk 1994: 26)

Gerçek sultanlık kavramı, fenomenal dünyadaki zıtlıkların zihinsel (kalbî) planda birleşerek birlik ve bütünlük oluşturmasıyla insani tekâmüle imkân sağlayan önemli bir varlık alanına işaret eder. Öz bir anlatımla, tanrısal gazap/kahr (celal) ile kerem/lütuf (cema) tecellileri, gerçek sultanın kişiliğinde bir ve bütün hâlinde tezahür eder². Zıtlıkların sentezinden, yani birleşerek homojen nitelik kazanmasından *adalet* gibi yüce bir kavram doğar. Eşitlik, denge ve uyumu ifade eden adalet kavramının tecelli ve tezahür alanı olarak saray, merkez konumunda olduğundan âlemin/dünyanın göbeğidir. Kök, gövde ve dallarıyla üç âlemi (yeraltı, yeryüzü ve gök) dikey ekseninde buluşturarak bütünlüğü ve kozmik iletişimi gerçekleştiren hayat ağacı, varlığında gazap/kahr ile rahmetin/lütfun birleştiği sarayın, daha doğru bir ifadeyle adil ve ideal bir sultanın simgesi olarak kabul edilebilir. Nitekim, Fuzulî, Kanuni Sultan Süleyman için söylediği *Gül* redifli kasidesinin bir beytinde, tanrısal kahr ve lütuf tecellilerinin anılan padişahda adaletli biçimde tezahür ettiğini ileri sürer:

Halvet-i lütfunadır nûr-ı dil-i mü'min çerâğ

Gülşen-i kahrınadır dâğ-ı dil-i küffâr gül

(Akyüz 2000: 46)

Mümin kulun gönlünde parılayan iman nurları, Sultan'ın lütuf halvetanesini (has oda) aydınlatan kandile; inançsızların gönlünde oluşan yara(lar) da kahr bahçesinde açılmış güllere benzetilmiştir. Ayrıca kahr/nar (yakıcı, kaba ateş) ile lütuf/nur (zihinleri aydınlatan, gönülleri şevke getiren ışık) tecellilerinin uyumlu, dengeli olarak birlik ve bütünlük oluşturması da dikkat çekicidir. Bu meyanda, adalet kavramına bir başka örnek de *bahar* mevsimidir ki mevsimler içerisinde itidalin, mutedil olmanın, dengenin simgesidir. Klasik Türk şiirinde, sultan/sevgili ile baharın birlikte kullanıldığına dair bir hayli örnek bulmak mümkündür. On beşinci yüzyılın önde gelen şairlerinden Necati Bey, sultanın adaletini, ince hayallerle süsleyerek şöyle anlatır:

Kesb ideli nesâyim-i adlünle i'tidâl

Derd ehline devâ olur oldu şehâ seher

(Tarlan 1992: 68)

Sultanın uyguladığı adaletin latif ve hoş esintilerinden itidal ve letafet (yumuşaklık, ılımlılık, incelik) kazanmış olan bahar mevsiminin seher vaktinde esen hafif yeli, dertli kimselerin derdine deva olmaktadır. Zekâ ve hayal gücünü gösteren bu beytinde şair, baharın hafif ve iç açıcı, gönlü ferahlatan esintilerinin keyfiyetini, sultanın adaletli pratiklerine dayandırarak hüsnitalil ve tecahüliarifane sanatlarına örnek vermiştir.

Cehaletin ulaştığı en son noktanın tezahürü olarak da değerlendirilen zulüm ve eziyet kavramlarının tam karşıtı sayılan *adalet*, kısaca, sağlıklı akıl ve nefsin, hak ve hukuku gözeterek yanlışa sapmadan hüküm ve icrada bulunması anlamına gelir. Karşılaştırma esasına dayanan adalet kavramı, eşitlik, denge ve uyuma işaret eder; ancak, bu kelimenin kök mastarı olan *adl* ise, hükümlere benzer şekilde, ancak *basiretle* algılanabilen şeyler için kullanılır. Bu cümleden, sultanın veya iktidardaki birinin, nesne, olay ve olguları değerlendirme yahut onlar

hakkında karar ve hüküm verme konularında adil olabilmesi, yalnızca bilgi, temyiz gücü (iyiyi kötünden ayırmak) ve basiret (gerçekleri yanılmadan görebilme yeteneği, sağgörü, vizyon) gibi temel niteliklere bağlıdır.

Gerçek sultan adildir; adaletli davrandığı sürece Hakk'ın ve halkın nezdinde itibarlıdır. Saray (içindeki sultan), elinde tuttuğu devlet gücünü kullanma yetkisiyle maddi ve manevi imkânları hâkimiyeti altındaki mekânın (ülke) tamamına yaymakla, yani tanrısal kazanımları toplumuna adaletli ve eşit bir şekilde dağıtmakla yükümlüdür. Diğer anlatımla, saltanat veya iktidar sahibinin vazgeçilmez özelliklerinin başında kuşkusuz adil olması gelir. Adil hükümdar, toplumda düzen, denge ve istikrarı, hak ve hukuku tesis eder; çünkü, adalet, varlığın özünü, temelini oluşturan eşsiz bir değer hükmündedir. Sultandan beklenen, her şeyden önce adalettir; adalet, zihinleri aydınlatan, varlığa hayat bahşeden ışıktır, güneştir:

Âfâkı şehâ ma'deletün nuru pür itsün

Hûrşîd gibi encümen-i dehre çerâğ ol

(Küçük 1994: 441)

Birinci mısradaki geçen *ma'delet* (*ma'dilet*) kelimesi, hem adaletle hükmetmek kavramına hem de adalet yeri anlamında saraya işaret eder. Beyitte, adaletin ziyalarıyla kâinatı Güneş gibi aydınlatması istenen sultanın evrensel kimliğine de işaret edilmiştir. Adil hükümdarın uygulamalarında dikkat etmesi icap eden önemli bir husus da toplum hayatına gereğinden fazla karışmaması, yani müdahalelerde aşırı gitmemesi, ölçüyü kaçırmamasıdır. Bu tarz anlayışın sonucu olmalı ki saraylar, çoklukla, halkın yaşadığı bölgelerin dışında inşa edilmiştir.

Adaleti hakkıyla yerine getirmeye çalışan sultanın biricik amacı, *altın çağ*ı canlandırmak; diğer ifadeyle, ilk duruma, yeryüzü cennetine dönüşü gerçekleştirmek olmalıdır. Örneğin aşağıdaki mısralarda Nef'i, bu konu merkezinde Sultan I. Ahmet'i, kahramanlığı yönüyle Halife Ali'ye, saltanat zamanını da Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme, yani Asrîsaadet'e benzetmiştir. Asrîsaadet, adaletin hakkıyla uygulandığı bir dönemi, Ali'nin iki uçlu meşhur kılıcı Zülfikar -ki bu sivri uçlar, tanrısal celal ve cemal sıfatlarının oluşturduğu adalet ve dengeyi temsil eder- da bu adil düzenin simgesini ifade eder. Ancak beyitte, üstü örtük bir söylemle dünyevi zamandan (dönemin gerçeklerinden) kaçışın ve geçmişteki mutluluk çağına (Asrîsaadet) duyulan özlemin kastedilmiş olma ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir:

Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtâr'ı andırır

Şemşîri Zülfekâr-ı Alî'den nişân verir

(Akkuş 1993: 57)

Tanrısal merkezden uzaklaşarak mutlak iradenin hilafına hareket eden insan, dünyevi zamanın hüküm sürdüğü alana hapsedilir. Bu bağlamda, gerçek inisiyasyonun ilk aşamasını teşkil eden *ilk birlikten/ilk durumdan*, yani *ezellilik* duygusunun yaşandığı yeryüzü cennetinden uzaklaşmayı içeren temsili Âdem örneğinde olduğu gibi, ilâhî iradeye muhalefet eden sultan da düşüşle birlikte dünyevileşerek saygınlığını tamamen yitirecektir. Mutlak

iradeye aykırı tutum ve davranışlarda bulunmak, hükümdarın/yöneticinin, elinde tuttuğu güç ve imkânların nereden geldiğini unutmaması ve bu büyük hatayı toplum idaresindeki pratiklerde ısrarla sürdürmesi anlamına gelir. Dünyevi zamana mahkûm olarak yeryüzü cennetinden (asli benlikten, fıtrattan) uzaklaşan böyle bir sultan, yönetici veya iktidar sahibi, son tahlilde, maddenin esaretine düşerek özgürlüğünü kaybederken bir yandan da ilâhî güçlere sahip bulunduğu vehmiyle kendinde ‘tanrısallık’ emareleri görmeye başlayacaktır. Kutsal kitaplar ve konuyla ilgili tarihî eserler, bu tür muktedirlere sahip duyarsız toplumların hazin sonunu ihtiva eden hikâyelerle doludur. Bilinmelidir ki göksel ceza sadece muktedirleri vurmaz; aynı zamanda, böyle bir haksızlık ve zulme zemin ve imkân hazırlayan, hatta söz konusu olumsuzluklara ses yükseltmeyen halkı da derinden etkiler.

Bilgisiz, basiretsiz, kibirli ve sorumsuz kral/hükümdar, bilgeliğinden yoksun kimse olduğundan eski toplumlarca ‘ölü’ kabul edilmiştir. Bunun anlamı, göksel yetkiden uzak kalmaktır. Sonunda kaçınılmaz olarak gerçekleşecek olan tanrısallık ceza, halka karşı işlenen hataların bedelidir; başka bir söylemle, bu yaptırım, gökle (tanrısallık irade ve takdir) uyum hâlinde olmayan davranış ve yeryüzüne karşı işlenen suçlardan ötürü tanrısallık yetkinin yitirilmesi şeklinde tezahür eder (Roux 2002: 125). Bir başka deyişle, halkına karşı suç ve hata işleyen sultan veya iktidar sahibi, tanrısallık gücü yitirdiğinden gök ile yerin iletişimini kesmiş demektir ki böyle bu kişi, artık yaşayan bir ölü hükümdardır.

NOTLAR

¹*Klasik Türk şiirinde, hem fiziksel (açığa çıkmış düzen) hem de metafiziksel dünyanın (saklı, açığa çıkmamış düzen) aynı derecede önemli ve değerli olduğu; ayrıca, birbirlerinden bağımsız ve ayrı düşünülmelerinin de söz konusu olamayacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Şair bunun farkındadır; çünkü, her iki düzeni, yani bu iki dünyayı eşit düzeyde ve birbirine eklenmiş olarak algılar. Zira, metafor niteliği taşıyan bu madde dünyasındaki tüm formların, az çok farklılıklar arz etse de bir üst âlemde (Misal âlemi) karşılıkları bulunmaktadır. Sanatkâr, düzensizlik ve karmaşa şeklinde duyumsanan fenomenler dünyasının içyüzündeki doğal düzen, uyum ve dengeyi (saklı zihin ve idrak düzeyinde açığa çıkararak eserine yansıtır; böylece, çoklukta birliği, bölünmüşlükte bütünlüğü ortaya koyarak eserine objektiflik kazandırır. Bu bağlamda J. Campbell’in belirttiği üzere, mitler de yaratılmış dünyadaki paradoksun görüldüğü gibi olmadığını, yani özünde birlik ve bütünlüğü ifade ettiğini ısrarla sergiler (2017: 254).*

²*Hayır ve şer bilgisinin ağacı, Âdem’in cennetten çıkarılması, yani hayat ağacının tekabül ettiği ilk birliğin/ilk durumun yaşandığı merkezden (kök örneklerden) uzaklaşması ile açığa çıkmıştır. Dolayısıyla, hayat ağacına gönderme yapan hayır ve şer bilgisinin kavranabilmesi, ancak bu merkezden uzaklaşmaya, yani ‘düşüş’ olgusuna bağlıdır (Guénon 2001: 62).*

Tüm inisiyatif öğretilerde -ufak tefek farklılıklar gösterse de- olduğu gibi, İbrani Kabalasında yer alan “Sefirot Ağacı” hayat ağacı anlamına gelmektedir. Sefirot’un sağ sütunu ‘hayır’ bilgisini (rahmet/lütuf), sol sütunu ise ‘şer’ bilgisini (gazap/kahır) temsil eder (Bu kavramlardan gazabı, adalet, rahmeti de barış ile ilişkilendirmek mümkündür). Bu iki zıt kutbun tam ortasındaki sütun, karşıtlıkların aşılması, yani aralarında denge ve uyumun

kurulması ile oluşan 'hayat ağacının' sembolüdür. Yine aynı öğretilerde yer alan "Şekina", Sefirot'un sentezi demek olup günümüz Türkçesindeki anlamı, denge, uyum, huzur [sekine(t)] vb. ifadelerle karşılanabilir (Guénon, 2014; 24). Sefirot'un sentez hâli, ilk birliğe/ilik duruma, yeryüzü cennetine dönüş anlamına gelir. Bununla birlikte, 'sekine(t)' kelimesinin mekân ismi olan "mesken" ifadesi de inisiyatif anlamda 'Tanrı'nın evi' demek olup tapınak ve saraylara işaret eder.

KAYNAKÇA

- Abraham, Karl (1997). *Güneş-Kralın Psikanalizi*. (Çev.) Ali Babaoğlu. İstanbul.
- Akkuş, Metin (1993). *Nef'i Divanı*. Ankara.
- Akyüz, Kenan vd. (2000). *Fuzulî Divanı*. Ankara.
- Arat, R. Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig*. C. 1 Metin. 2. Baskı. Ankara.
- Campbell, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev.) Sabri Gürses. İstanbul.
- Eliade, Mircea (1992). *İmgeler Simgeler*. (Çev.) M. Ali Kılıçbay. Ankara.
- (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*. (Çev.) Ümit Altuğ. Ankara.
- Guénon, René (2001). *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*. (Çev.) Fevzi Topaçoğlu. İstanbul.
- (2014). *Âlemin Hükümdarı*. (Çev.) İsmail Taşpınar. İstanbul.
- Gündüz, Şinasi (1996). *Dinlerde Yükselme Motifleri*. Konya.
- Kaydu, Ekrem (1978). "Türklerde Kutsal Hükümdarlık". *Prof. Dr. M. Tayyib Okiç Armağanı*. Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divânı*. Ankara.
- (2020). "Fatih'in Kayıp Kadehi (Câm-ı Cem)" *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi / Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı*. Aralık: 567-597. <https://doi.org/10.2898/hikmet839126>.
- (2021). "Saray ve Sultan 1) Saray", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 7/4. Ekim: 1416-1426. <https://doi.org/10.20322/Littera978507>.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1992). *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*. (Çev.) Ahmet Demirhan. İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.) Aykut Kazancıgil. İstanbul.
- Şentürk, A. Atillâ (1994). *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*. İstanbul.
- Tarlan, A. Nihat (1992). *Necati Bey Divanı*. İstanbul.